

Bogdan Poniży, *Między judaizmem a hellenizmem. Σοφία Σαλωμῶνος* księgą spotkania (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Wydział Teologiczny. Studia i Materiały 166; Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Redakcja Wydawnictw, 2013). Ss. 183. ISBN 978-83-63266-50-9.

KS. WOJCIECH PIKOR

Wydział Teologiczny Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu
adres: ul. Gagarina 27, 87-100 Toruń; e-mail: pikorwo@wp.pl

Nie ma w Polsce wybitniejszego znawcy Księgi Mądrości niż ks. prof. dr hab. Bogdan Poniży z Poznania. Ostatnie lata przynoszą kolejne pozycje stanowiące swoiste zwieńczenie dziesiątek lat jego studiów nad tą księgą biblijną. Na szczególną uwagę zasługuje jego komentarz do Księgi Mądrości, który ukazał w 2012 r. w serii Nowy Komentarz Biblijny wydawanej przez Edycję św. Pawła. Rok później ukazała się drukiem monografia *Między judaizmem a hellenizmem. Σοφία Σαλωμῶνος księgą spotkania*, w której ks. B. Poniży proponuje zupełnie nowe spojrzenie na tę księgę, zasygnalizowane już w tytule pracy: Księga Mądrości jako „księga spotkania” judaizmu i hellenizmu. Wybór takiego kierunku badań tłumaczy sam autor, kiedy dokonuje charakterystyki księgi będącej przedmiotem jego studiów: „Przez dwa tysiące lat Księga Mądrości przechodziła różne koleje losu i ciągle pozostaje jakby bez określonego miejsca. To już nie Stary Testament, a jeszcze nie Nowy, nie jest to już Księga hebrajska, nie jest też do końca grecka. Nie powstała w Ziemi Świętej, tylko poza Palestyną. Jest to księga po prostu inna, którą najłatwiej określić jako księgę «między», co zostało podkreślone w tytule niniejszego opracowania” (s. 168). Celem autora jest pokazanie, w jaki sposób doszło w Księdze Mądrości do spotkania świata semickiego i zhellenizowanego, a zarazem przybliżenie jej jako „zamierzonej przez Boga *praeparatio evangelica* – duchowego i językowego przygotowania świata już na przyjęcie Ewangelii” (s. 10). Obu tym celom towarzyszyło jeszcze jedno pragnienie: „zachwycenia pięknem i głębią Księgi Mądrości” (s. 11). Po lekturze studium ks. prof. B. Poniżego pozostaje w czytelniku nie tylko konkretna wiedza o Księdze Mądrości, ale również rzeczywisty zachwyt nad pięknem i głębią tej ostatniej księgi Starego Testamentu.

Monografia składa się z siedmiu rozdziałów, z których każdy przybliży określony aspekt „spotkania” judaizmu i hellenizmu w Księdze Mądrości.

W rozdziale pierwszym, noszącym tytuł „Grecy i Żydzi w Aleksandrii – historyczne tło powstania Księgi Mądrości” (s. 13-29), poznański biblista kreśli kontekst historyczny Mądrości Salomona. Czytelnik poznaje uwarunkowania życiowe diaspory żydowskiej w Egipcie w okresie rzymskim, poszukując również odpowiedzi na przyczyny antysemityzmu w Egipcie w tamtym czasie. Pogromy Żydów w Aleksandrii za cesarza Gajusza Kaliguli (pierwszy ma miejsce w 38 r. po Chr.) stanowią w przekonaniu autora klucz do interpretacji Księgi Mądrości, co stara się wykazać w rozdziale drugim pracy zatytułowanym „Księga Mądrości – grecka księga Starego Testamentu” (s. 31-38). Wśród podejmowanych w tej części pracy zagadnień o charakterze wprowadzającym istotna jest analiza adresatów księgi, która okazuje się być pisana w perspektywie zarówno żydowskiej jak i hellenistycznej. O uniwersalistycznym przesłaniu tego utworu decyduje jego piękna forma, w którą ujęte są głębokie treści. „Wobec różnych absurdalnych opowieści o Żydach i ich religii, które krążą po Aleksandrii, jest to bardzo istotne. Niech ich przyciągnie piękno tego utworu, a potem niech przemówi do nich głęboka jego treść. [...] Tą piękną i kunsztowną formą autor jak gdyby popisuje się przed tymi, którzy prześladują jego naród: zobaczcie, my też potrafimy pisać tak jak wy; też mamy wykształcenie i wiedzę. [...] Różni nas wiara, poza tym jesteśmy nie gorsi od was, a nawet lepsi. Tą Księgą zaprasza oba narody do spotkania” (s. 36-37). Aby doszło do spotkania judaizmu i hellenizmu w Księdze Mądrości, jej autor stanął przed wyzwaniem natury nie tylko językowej, ale jeszcze bardziej filozoficznej i kulturowej. Te kwestie podejmuje ks. B. Poniżej w trzecim rozdziale swojej monografii opatrzonym tytułem „Judaizm i hellenizm” (s. 39-51). Omawia najpierw różnice w semickim i greckim sposobie myślenia i widzenia świata, tłumaczy następnie odmienne zasady wychowania w środowisku żydowskim i greckim, by wreszcie przejść do ukazania różnych modeli życia w zhellenizowanym środowisku Aleksandrii. W tym kontekście rozumie się wzajemne fascynacje Greków i Żydów, które skutkowały nierzadko apostazją wśród Żydów, ale też otwierały judaizm na pogan. W tym kontekście Księga Mądrości jawi się jako „apologia judaizmu w greckiej szacie językowej”, co wykazuje poznański biblista w czwartym rozdziale swojej pracy (s. 53-71). Pokazuje najpierw, w jaki sposób autor Mądrości Salomona adoptuje słownictwo filozofii greckiej, nadając słowom odmienne znaczenia niż filozofowie pogańscy, jak również tworząc nowe terminy. Zakres tej innowacji semantycznej jest szeroki, skoro na 1734 słów, których użył autor do napisania Księgi Mądrości, aż 20% (dokładnie 335 słów) to *hapax legomena*. Ks. Poniżej zestawia greckie neologizmy: najpierw te użyte jako imiona Boga Starego Testamentu, następnie te zastosowane dla opisanego działania Boga i Jego woli. Nowe spojrzenie na osobę Boga

w Księdze Mądrości wynika również z odczytania przez jej autora idei przy mierza w kluczu „przyjaźni” (gr. *philia*) i „filantropii” (gr. *philanthrōpia*). Wreszcie przejawem innowacyjności semantycznej i teologicznej są poetyckie hipostazy Boga jako „mądrości”, „Słowa Bożego” i „Ducha Bożego”. Jeszcze bardziej teologiczny jest rozdział piąty monografii ks. B. Poniżego, w którym dokonuje on „reinterpretacji wielkich tematów Starego Testamentu – dla Żydów i pogan” (s. 73-100). Jeśli dla tych pierwszych przekaz autora Księgi Mądrości mógł wydawać się zbyt swobodny, to ci drudzy w jego lekturze Starego Testamentu mogli odkryć, że Bóg Izraela jest także ich Bogiem. Taka relektura Biblii Hebrajskiej w Księdze Mądrości zostaje wykazana przez poznańskiego biblistę na przykładzie głównych motywów teologicznych tej księgi: sprawiedliwego cierpiącego, śmierci i nieśmiertelności, idolatrii, *exodusu* oraz naturalnego poznania Boga. Spotkanie judaizmu i hellenizmu na płaszczyźnie retoryki dokumentuje rozdział szósty recenzowanej pracy, noszący tytuł „Grecka i hebrajska retoryka w Księdze Mądrości” (s. 101-144). Ten najdłuższy w monografii rozdział zawiera omówienie specyfiki retoryki hebrajskiej i greckiej, w tym również charakterystycznych dla nich gatunków literackich i środków retorycznych, a następnie przynosi analizę retoryczną modlitwy Salomona o mądrość z Mdr 9. Na ostatni, siódmy rozdział monografii o tytule „Analiza tekstu Księgi Mądrości” (s. 145-164) składają się trzy niezależne od siebie analizy: antonomazji jako środka nadającego Księdze Mądrości uniwersalny charakter, symboliki liczby siedem oraz wybranych zwrotów z Księgi Mądrości pod kątem ich judaistyczno-hellenistycznego tła. Recenzowaną rozprawę zamykają dwa krótkie paragrafy konkluzyjne: „Podsumowanie” (s. 165-167) i „Zakończenie” (s. 167-168), do których docho dzi jeszcze angielskie streszczenie (s. 181-183) oraz bibliografia (s. 169-180).

Monografia *Między judaizmem i hellenizmem* jest wyjątkowa pod wieloma względami. Nie ma w polskiej literaturze biblijnej bardziej dojrzałego opracowania Księgi Mądrości. Ks. prof. B. Poniży pisze niczym autor Mądrości Salomona, „barwnie, obrazowo, żywo” (por. s. 167). Jego praca, niczym Księga Mądrości, jest „napisana z serca, pełna emocjonalnego napięcia, dynamiczna, o ogromnej sile oddziaływania” (por. s. 167). O sile tej książki stanowi na pierwszym miejscu ogromna wiedza autora, który bez wątpienia jest najwybitniejszym znawcą Księgi Mądrości w Polsce. Ale czytelnika urzeka również erudycja poznańskiego biblisty, który na wielu kartach swojej książki pisze z wrażliwością i wyobraźnią poety. Parafrazując jego wypowiedź o Księdze Mądrości ze s. 37, nie waham się napisać, że „te poetyckie fragmenty jego studium mówiące o Bogu są tak piękne, że muszą płynąć z natchnienia. Wyczuwa się w nich obecność Boga”. Rzadko się zdarza, by takie uczucia rodziły się podczas lektury monografii naukowych z zakresu

bibliistyki. Praca ks. prof. B. Poniżego sama staje się „księgą spotkania”, podobnie jak Księga Mądrości (por. s. 38), nie tylko Boga z człowiekiem, ale też ludzi między sobą: wierzących i niewierzących, ludzi różnych religii, odmiennych światopoglądów. Poprzez studium monografii mogą oni wszyscy spotkać się na nowo w Księdze Mądrości. W tym spotkaniu z mądrością będącą „między” Starym i Nowym Testamentem ks. B. Poniży zaprasza do odkrycia, że nie tylko świat semicki i zhellenizowana Aleksandria przełomu epok, ale i współczesny świat, może łączyć wiara w jednego Boga, poszukiwanie mądrości przez zwrócenie się do Boga, sumienie niosące w sobie zapis prawa Bożego, potrzeba przyjaźni wypływająca z samego Boga czy wreszcie język miłości (s. 165-167). Rzeczywiście, „miłość jest kluczem do Księgi Mądrości” (s. 168), ale też do ludzkiego życia.

Lektura monografii ks. prof. B. Poniżego powinna być obowiązkowa dla wszystkich osób zainteresowanych Biblią, również tych, których powołaniem i zadaniem jest studium naukowe Pisma Świętego. Z tej perspektywy warto zasygnalizować kilka kwestii, których analiza pozostawia pewien niedosyt.

Po pierwsze, należy zwrócić uwagę na problem natchnienia *Septuaginty*. Krzysztof Mielcarek, profesor KUL, napisał w 2001 r., że „jest jeszcze zbyt wcześnie, by można było proponować gotowe rozwiązania” co do kwestii natchnienia Biblii Greckiej („Ku nowej koncepcji natchnienia LXX”, *RT* 48/1 [2001] 25). Brakuje w książce ks. prof. B. Poniżego podjęcia tego problemu, tym bardziej, że kilkoma zdaniem dotyka on kwestii natchnienia LXX. Jego wypowiedzi w tej materii wymagają pewnego doprecyzowania, by wspomnieć tylko dwa zdania: „Przekład *Septuaginty* jest wprawdzie tłumaczeniem natchnionym, ale jest w nim wiele nieścisłości” (s. 19); „Tłumaczenie *Septuaginty* jest swoistym komentarzem Starego Testamentu” (s. 20 – to zdanie cytuje autor za T. Jelonkiem).

Po drugie, proponowane przez ks. B. Poniżego rozumienie retoryki hebrajskiej (s. 101-107) podąża za metodologią wypracowaną przez rzymskiego biblistę R. Meynet. Budzi pewne wątpliwości stawianie retoryki semickiej na równi z klasyczną retoryką grecką. Ta ostatnia była rzeczywiście sztuką argumentacji, wyznaczającą struktury wypowiedzi w zależności od danej sytuacji komunikacyjnej. W przypadku retoryki hebrajskiej bardziej chodzi o zrozumienie kompozycji tekstu biblijnego przez interpretację występujących w nim struktur paralelnych. Trudno uznać za przykład analizy retorycznej (w kluczu retoryki hebrajskiej) interpretację modlitwy Salomona z Mdr 9. Poza krótkim opisem struktury tego tekstu (s. 139) pozostała analiza ma charakter wprowadzający (s. 136-139) i egzegetyczny, przynoszący wyjaśnienie poszczególnych wersetów modlitwy (s. 139-144). Brakuje przede wszystkim charakterystycznego dla metody R. Meynet graficznego rozpisania tekstu

biblijnego z zaznaczeniem elementów znaczących retorycznie, a następnie ich interpretacji dla uchwycenia dynamiki retorycznej tekstu.

Po trzecie, zauważa się pewien brak spójności koncepcyjnej w rozdziale siódmym monografii. Już samo zatytułowanie go jako „Analiza tekstu Księgi Mądrości” rodzi pytania odnośnie do celu, który stawia sobie autor w tej części pracy, tym bardziej, że brakuje chociażby krótkiego wstępu do rozdziału, w którym zostałyby wyjaśnione zamysł proponowanej analizy. Trzy paragrafy składające się na ten rozdział przynoszą zestawienie wersetów z Księgi Mądrości ilustrujących trzy rodzaje wypowiedzi autora Księgi Mądrości. Charakter literacki dwóch pierwszych paragrafów jest klarowny – chodzi o antonomazję i symbolikę liczby siedem. Jak jednak rozumieć tytuł trzeciego paragrafu: „Elementy judaizmu i hellenizmu”, po którym następuje zestawienie kilkudziesięciu wersetów z księgi? Jaki jest klucz wyboru tych tekstów? Co autor chce w ten sposób wykazać? Być może intencją autora było pokazanie na wybranych tekstach z Księgi Mądrości, w jak różny sposób te same motyw antropologiczne czy religijne były rozwijane w świecie semickim i greckim. Ale to już tylko intuicja recenzenta, który w tej zwięzłej analizie znajduje potwierdzenie tezy, że Księga Mądrości jest rzeczywiście miejscem spotkania judaizmu i hellenizmu.

Dzięki ks. prof. Bogdanowi Ponizemu Księga Mądrości przestaje być, przynajmniej w Polsce, księgą „bez określonego miejsca” (por. s. 168). Po lekturze jego monografii można powiedzieć, że ma ona na pewno szczególne miejsce w jego życiu. Jego studium *Między judaizmem a hellenizmem* jest prawdziwą „księgą spotkania” nie tylko z Księgą Mądrości – jeszcze bardziej z Bogiem mówiącym poprzez słowa tej księgi do Żyda i Greka zamieszkującego Aleksandrię w pierwszej połowie I wieku po Chrystusie, jak i do człowieka żyjącego w początkach XXI wieku.